

Кельман М. С.

*доктор юридичних наук, професор,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
завідувач кафедри загальної теорії держави і права*

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
У СУЧАСНОМУ ПРАВОЗНАВСТВІ,
ПЕРСПЕКТИВИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
ЙОГО МЕТОДОЛОГІЇ**

Ключові слова: *право, методологія, правознавство, правова наука, філософія, державність.*

Keywords: *law, methodology, law science, philosophy, jurisprudence.*

Постановка проблеми. Методологія належить до числа найменш розроблених галузей юриспруденції, насамперед загальної теорії права. Саме цим обумовлена необхідність аналізу методологічних проблем сучасного правознавства у контексті тих змін, що відбуваються сьогодні у науковій сфері, передусім йдеться про трансформації загальносвітового, національного і “внутрішньо наукового” рівня. У цьому зв’язку методологію юридичної науки слід розглядати як складне за своєю структурою, внутрішньо диференційоване багаторівневе утворення. На цій основі розкриваються сучасні методологічні уявлення про розмаїття правової проблематики. Особлива увага звертається на дискурс, що зводиться до визначення перспектив у сучасному правознавстві гносеологічного і методологічного плюралізму.

Стан дослідження. Для сучасної ситуації характерна не відсутність альтернативних марксистові філософсько-методологічних концепцій, а ступінь дослідницької активності у цій сфері учених юристів. Проте розгляд методологічних питань сьогодні помітно

розширюється й поглиблюється. На монографічному рівні вони представлені перш за все солідними публікаціями Д. Керімова, А. Шабаліна, А. Васильєва, В. Сирих та інших відомих авторів, але зміст і форма їх певним чином не надто виходить за межі коментування концептуальних положень марксистської філософії. Із відомих українських правознавців до цієї проблематики постійно проявляють науковий інтерес М. Козюбра, П. Рабінович, О. Тихомиров, Ю. Оборотов та інші. Методологічна увага в їх дослідженнях помітно змінюється і дедалі більше переходить у сферу ціннісно-світоглядних аспектів правознавства.

Одним із принципових результатів розгорнутих наукових досліджень є формування стійких уявлень про методологію науки як відносно самостійний надто дисциплінарний підхід до проблем наукового пізнання.

Правда, вести мову про масове захоплення юристами цією проблематикою важко. З цим, в цілому, досить прохолодним, відношенням до проблем розуміння власної методології вітчизняна юриспруденція і вступила до ХХІ століття.

Виклад основних положень. Визнання того, що методологія є необхідним компонентом будь-якої науково-пізнавальної діяльності, не привело до єдності поглядів щодо поняття методології науки. На думку одних авторів, до неї ставитися правильно функціонально, і тому методологічні функції здатна виконувати будь-яка наукова теорія [1, 109]. Інші ототожнюють методологію і філософію [2, 48]. Достатньо поширені різні варіації в межах філософії – від спеціальної філософської дисципліни [3, 79] до філософії науки (філософії наукового методу) [4, 42] і певного світогляду [5, 234]. Робляться спроби обґрунтувати методологію як самостійну науку зі своїм предметом і методом [6, 48]. У спеціальній літературі відзначаються й інші підходи [7, 119]. Такий різнобій свідчить насамперед про відсутність єдності у розумінні статусу методології науки, її співвідношення з філософією, теоретичними системами, конкретними науками. Відзначаючи цю обставину, А. А. Піскоппель вказує, що найбільш поширеним способом подолання існуючих підходів є “виокремлення у межах методології (науки) кількох її якісних рівнів, що характеризуються різною мірою спільності” [8, 43]. Проте

уявлення про кількість таких рівнів (загальна і окрема методологія) [9, 52] до чотирьох (філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий, методики і техніки дослідження) [10, 228].

Певний збіг думок вдається виявити, мабуть, тільки щодо призначення методологічної роботи. У цій частині тією або іншою мірою визначеності загалом визнається, що, досліджуючи загальні поняття, шляхи та закономірності наукового пізнання, його принципи і методи, методологія покликана виробляти положення, які дозволяють обирати засоби і будувати процедури ефективного розв'язання проблем і завдань, що виникають у процесі науково-дослідницької діяльності [11, 62].

Отже, розроблювана у філософській літературі сучасна “загальна” методологія науки активно дискутує як власний статус і “юрисдикція”, так і основні проблемні “фокуси”.

Зрозуміло, що дати жорстке визначення методології науки, як і самої науки, яке б задовольняло усі підходи, що реалізуються, і способи розуміння, сьогодні досить проблематично. Водночас це слід зробити, хоча б для “конкретизації того, про що йдеться”, необхідного для “входження в дискурс” про методологію юридичної науки [12, 156]. З урахуванням сказаного, методологію науки допустимо охарактеризувати як здійснюване на різних рівнях (філософський, загальнонауковий, конкретних наук, методики і техніки) дослідження загальних засад, шляхів закономірностей наукового пізнання, його принципів і методів, спрямованих на розробки положень, що дозволяють обирати засоби і будувати процедури ефективного розв'язання проблем і завдань, які виникають у процесі науково-дослідницької діяльності.

Не менше проблем з розумінням методології правознавства у юридичній літературі. У процесі відповідних обговорень розбіжності виникали з найрізноманітніших аспектів проблеми. В основному дискутувалися співвідношення методології і методу правознавства, теорія права і методології, філософських і спеціальних методів юриспруденції [13, 29]. Мабуть, найбільші розбіжності в розумінні методології юридичної науки пов'язані з уявленнями про межі методологічних досліджень у правознавстві. Одні автори обмежують методологію правової науки вивченням дослідницького інструментарію правоз-

навства, питанням застосування сукупності конкретних методів і засобів наукового пізнання до дослідження правових явищ [14, 44]. Інші доповнюють інструментальний підхід дослідження самого процесу пізнання права, його філософсько-методологічних засад [15, 190–192]. Треті, продовжуючи цю лінію, ставлять питання про розгляд гносеологічних особливостей правознавства [16, 68], стверджують, що “аналіз правового знання на рівні філософської методології є недостатнім і занадто абстрактним для виявлення специфіки правового (теоретичного) знання. Необхідна інша, більш конкретна методологія, яка займається не теорією загалом, а тим різновидом теорій, що спостерігаються у правовій науці” [17, 8]. Нарешті, можна відзначити фактичне ототожнення методології правознавства з усією сукупністю принципів, засобів і методів раціонального пізнання. Останнє, з нашого погляду, здійснене Д. А. Керімовим. На основі уявлення, що “методологія як за походженням і розвитком, так і за призначенням, роллю – це загальнонауковий феномен, внутрішньо іманентний науці загалом і кожній її окремій галузі зокрема” [18, 35], автор пише: “Методологія права є ані що інше, як загальнонауковий феномен, який об’єднує всю сукупність принципів, засобів і методів пізнання (світогляд, діалектичні методи пізнання і вчення про них, загально і спеціально наукові поняття та методи), вироблених усіма суспільними науками, в тому числі і комплексом юридичних наук, які і застосовуються у процесі пізнання специфіки правової дійсності, її практичного перетворення” [19, 39].

Наведені погляди на методологію дозволяють стверджувати, що у дослідницькій практиці юридична наука сьогодні тією чи іншою мірою здійснює методологічну рефлексію всіх рівнів. Це означає, що юристи не можуть залишатися осторонь сучасних філософських, загальнонаукових дискусій з проблем методології наукового пізнання і вимушені визначати своє ставлення не тільки до пануючих концепцій, але й до ключових проблем. Однією з них є можливість існування методології, єдиної для природничих, соціальних і гуманітарних наук [20, 41]. Дискусії з цієї проблеми багато у чому стимулювали рух методологічної думки, починаючи від кінця XIX ст. Без визначення свого ставлення до цього питання, осмислення свого місця у сформованій методологічній опозиції наша юридична

наука сьогодні ледве чи обійдеться, хоча б з погляду рефлексії своїх філософсько-методологічних засад.

Отже, ведучи активні методологічні розробки, сучасна наука поруч з об'єктами оточуючого світу включає у сферу своїх дослідницьких інтересів широке коло власних засобів, процедур, форм і умов пізнання. Наукові дослідження охоплюють сьогодні і засади виділення об'єкта науки, і організацію її предмета, правила співвіднесення об'єкта і предмета науки, і схеми пояснення та процедури дослідження, і суб'єктів наукового пізнання в системі їхніх засобів і ціннісно-цільових структур, що пов'язуються з цінностями і цілями суспільства, і питання реалізації наукового знання. Переважають звичайно інші, ніж двісті чи триста років тому уявлення про критерії наукового пізнання і засади та правила наукової діяльності, наукового знання. Однак і сучасні погляди на науку і способи оцінки наукового знання ще є далекими від єдності.

Найбільш поширеним і розробленим є розуміння науки як виду пізнавальної діяльності, процесу вироблення нового знання. У цьому процесі досить умовно прийнято виділяти два аспекти, що називаються емпіричним і теоретичним "рівнями", описовою і теоретичною наукою. Зазвичай, перший ототожнюється з установленням фактів, другий – із побудовою наукових гіпотез і теорій. Як основні риси, які відрізняють наукове дослідження від "позанаукових" форм пізнання звичайно називають його об'єктивність і предметність, відтворюваність, доказовість, здатність до перевірки тощо.

Більшість сучасних дослідників дотримується думки, що історично таке розуміння наукового пізнання зароджується в європейській інтелектуальній традиції досить пізно і головно співвідноситься зі становленням у новий час так званої природничо-наукової парадигми, що пов'язується насамперед з філософськими розробками Бекона і Декарта і працями Галілея і Ньютона. З філософсько-методологічних позицій саме даний етап в історії науки характеризується як її класичний період (класична наукова раціональність), найбільш принциповою особливістю якого вважається об'єктна гносеологічна установка, прагнення максимально виключити з процесу наукового пізнання усе, що стосується суб'єкта, засобів та процедур його пізнавальної діяльності, і абсолютна математизація

наукового мислення. На думку низки дослідників, це стало однією з основних причин того, що з цього періоду в європейській культурі починає домінувати принципово новий порівняно з античністю тип раціональності, інший спосіб пізнання.

Звичайно, математика стала відігравати велику роль у процесі пізнання значно раніше, ще з часів піфагорійської школи. Проте навіть у Аристотеля, який зробив науку самодостатньою сферою, не “вбудованою” в інші сфери та види діяльності, пізнання було головним чином метафізичним осяганням світу, яке здійснювалося насамперед шляхом побудови відповідних онтологій. За Аристотелем наукове мислення – це судження, які, з одного боку, підпорядковуються певним правилам, а з другого – відповідають певній онтології. Отже, можливості математики не розглядалися як універсальні, а сфера її застосування мала певні обмеження. Зокрема, в “Метафізиці” Аристотель вказує на те, що “математичної точності потрібно вимагати не для всіх предметів, а лише для нематеріальних. От чому цей спосіб не пасує для того, хто розмірковує про природу, адже вся природа, можна сказати, є матеріальною. А тому слід насамперед роздивитись, що таке природа” [21, 98].

В інтелектуальній традиції нового часу математика вже починає розглядатись як універсальний засіб наукового пізнання світу. Вирішальною світоглядною передумовою цього погляду дослідників цієї проблеми є усунення принципової для аристотелівської науки межі між природними об’єктами природи і штучною людською діяльністю, її продуктами. Зокрема, як відзначає В. П. Філатов, для античного світогляду “технічний пристрій – штучний предмет – онтологічно, тобто за рівнем свого буття, виступав якісно іншим у порівнянні з природними речами. Згідно з Аристотелем, природні речі мають первинну форму, тоді як речі штучні, створені людиною, мають лише вторинну форму” [22, с 38]. Для наукової свідомості того часу всі об’єкти належали до спільної реальності, що підпорядковується єдиним законам пізнання, панівна натурфілософська установка розглядається як єдино наукова. У поєднанні з успіхами природознавства це створює сприятливі умови для формування пізнавальної традиції, у якій математика стає не просто універсальною мовою і методом, але й критерієм науки. Провідною ідеєю даної

традиції стає “ідея єдиної науки, що охоплює всі сфери сутнього, “універсальної математики”, про яку мріяли Декарт, Лейбніц, інші мислителі XVII ст.”[22, 48].

Математизація наукової свідомості, поєднана з емпіричними дослідженнями, експериментом, приводить і до уявлень про необхідність точності у науці і суворой “технологічної” організації наукової діяльності. Сенс такої наукової точності дуже добре виразив Мартін Хайдеггер, який писав: “Проте, математичне дослідження природи не тому є точне, що його розрахунки акуратні, а розрахунки у нього **повинні** бути акуратні тому, що його прив’язка до своєї предметної діяльності має риси точності”. Взірцем уявлення про цю точність і “технологічність” може слугувати дана Ампером така характеристика ньютонівської науки: “Починати зі спостереження фактів і змінювати, за можливості, супутні їм умови, супроводжуючі цю первинну роботу точними вимірюваннями, щоб вивести загальні закони, засновані цілковито на досвіді, і в свою чергу вивести з цих законів незалежно від будь-яких припущень про природу сил, що викликають ці явища, математичне вираження цих сил, тобто вивести формулу, котра їх представляє, – от шлях, яким йшов Ньютон” [7, 119].

Виражена в цьому висловлюванні установка на виведення математичного вираження сил незалежно від будь-яких припущень щодо їхньої природи добре ілюструє ще одну особливість сформованої на той час наукової раціональності – відсутність характерних для античного пізнання метафізичних суджень, зумовленості ознак і властивостей об’єктів вихідними мисленими побудовами. Образно кажучи, сформована у новий час наука, на відміну від античного пізнання “розмірковування”, стає пізнанням “дослідження”. Побудована на натуралістичному світогляді інструментальної самодостатності пізнавальної діяльності, математичної нормативності методу, вона набуває тих рис, які ми нерідко сприймаємо як характеристики будь-якого раціонального пізнання – об’єктивність, відтворюваність, доказовість, точність тощо. Проте ці вимоги сформувалися саме у новоевропейському “дослідницькому пізнанні”, яке сьогодні і називається наукою: наукою як формою духовного виробництва, діяльністю з виробництва знань. “Проект і строгість, – відзначає Мартін Хайдеггер, – методика і виробництво, взаємно

потребуючи одне одного, становлять сутність новоевропейської науки, роблять її дослідженням” [25, с. 47]. За цього відповідність науково-дослідницької діяльності певним правилам методу розглядається і як принципова умова її існування, і як гарантія отримання об’єктивного, обґрунтованого, перевіреного, тобто наукового знання. “Формування наукового знання, – стверджує В. С. Швирев, – передбачає певні норми і правила, дотримання яких зумовлює особливості науки як певного виду духовного виробництва, як деякого типу суспільної свідомості. Якщо наука втрачає цю свою функцію, якщо вона припиняє здійснювати такого роду діяльність, то вона перестає бути наукою, вироджується у щось інше, тільки зовні зберігаючи статус і форму науки” [26, 23]. У теоретичному плані це справедливо і з урахуванням уявлень про класичний, некласичний і посткласичний етапи розвитку науки, оскільки зв’язок наукового пізнання з ціннісно-цільовими структурами суспільства не скасовує “внутрішньонаукового” відношення до методу і його правил.

Отже, сучасна наука у викладеному підході може розглядатися як така діяльність з виробництва і організації об’єктивного, достовірного, перевіреного, обґрунтованого і т. д. знання, що історично виникає у конкретній соціокультурній ситуації, розробляє власні методи і засоби. У цьому розумінні наукою визнається не усяка раціонально організована пізнавальна діяльність, а тільки та, яка здійснюється за певними правилами, засобами і методами, що дозволяють характеризувати вироблені знання як об’єктивні, достовірні, такі, що підлягають перевірці, обґрунтованою тощо.

Із викладених позицій випливає, що будь-яка конкретна наука є такою настільки, наскільки задовольняє загальним вимогам до наукового пізнання. Цим положенням керується у своєму самовизначенні і юриспруденція. Зокрема, виходячи з того, що “наука – складне і багатогранне явище, особлива форма суспільної діяльності людей з виробництва знання з метою передбачення подій і перетворення дійсності”, А. Ф. Черданцев пише: “Зазначене, звичайно, стосується і юридичної науки, яка є суспільною діяльністю людей з виробництва наукових знань про державу і право, на основі яких здійснюється передбачення розвитку держави і права і доцільна діяльність у державно-правовій сфері” [27, 4].

У цьому ж дусі висловлюється В. М. Сирих, відзначаючи, що “правознавство, будучи однією з найважливіших сфер суспільствознавства, виступає таким тою мірою, в якій воно задовольняє загальні вимоги, що висуваються до будь-якого наукового знання, незалежно від його предметної належності до філософських, математичних, природничих чи соціальних наук” [28, 21–22].

За такого ставлення до правознавства логічно вважати, що вивчення права має здійснюватися відповідно до всіх вимог, що висуваються до наукового дослідження, і приводити до результатів, що оцінюються у межах методології науки, норм наукового знання. Проте нинішній стан досліджень у цій сфері дозволяє говорити раніше про наявність відповідних проблем, аніж про можливість вивити готові розв’язання.

Список використаних джерел

1. Ядов В. А. Социологические исследование. Методология. Программа. Методы / Ядов В. А. – М.: Юрид. лит. – 328 с.
2. Андреев И. П. Проблемы логики и методологии познания / Андреев И. П. – М.: Наука, 1972. – 258 с.
3. Чупин П. П. Философские основы методологии и логики научного познания / Чупин П. П. – Свердловск.: Норма – 1975. – 188с.
4. Фон Вригт Г. Х. Логико-философские исследования / Фон Вригт Г. Х. – М: Мысль, 1986. – 356 с.
5. Аверьянов А. Н. Методология, мировоззрение и факторы повышения научной деятельности // Методологические проблемы современной науки / Аверьянов А. Н. – М.: Норма – 1979. – 302 с.
6. Ракитов А. И. К вопросу по структуре исторического исследования // Философские проблемы исторической науки / Ракитов А. И. – М.: Статус, 1969. – 223 с.
7. Пископфель А. А. Методология и философия в современной интеллектуальной культуре / Пископфель А. А., Розин В. М. – М.: Юридична література, 1973–189 с.
8. Пископфель А. А. Вказ. твір. – С. 43.
9. Горский Д. П. Проблемы общей методологии наук и диалектической логики. / Горский Д. П. – М.: Спарк, 1966. – 395 с.
10. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / Блауберг И. В., Юдин Э. Г. – М.: Норма, 1973. – 325 с.
11. Адлер Г. Методология в сфере теории и практики // НЛП в действии / Адлер Г. – СПб.: Питер, 2001. – 128 с.
12. Канке В. А. Основные философские направления и концепции науки. Итоги XX столетия / Канке В. А. – М.: Мысль, 2000. – 234 с.

13. **Самощенко И. С.** К методологии советского правоведения / Самощенко И. С., Сырых В. М. // Советское государство и право. – 1973. № 6. – 31 с.
14. **Казимирчук В. П.** Основы теории права: Учебное пособие. / Казимирчук В. П. – Харьков: Консум, 1998. – 174 с.
15. **Самощенко И. С.** Диалектика и специальные методы правовой науки// Методологические проблемы советской юридической науки / Самощенко И. С., Сырых В. М. – М.: Норма, 1980. – 243 с.
16. **Козлов В. А.** Проблемы предмета и методологии права / Козлов В. А. – М.: Статус, 1989. – 403 с.
17. **Грязин И. Б.** Текст права (методологический анализ теорий) / Грязин И. Б. – М.: Юридическая литература, 1979. – 352 с.
18. **Керимов Д. А.** Философские основания политико-правовых исследований. Правоведение / Керимов Д. А. – 1964. – № 4. – С. 15–28.
19. **Керимов Д. А.** Философские основания политико-правовых исследований. / Керимов Д. А. – М.: Наука, 1980. – 258 с.
20. **Фон Вригт Г. Х.** Вказ. твір. С. 41.
21. **Аристотель.** Метафизика. Соч. в 4 томах: Т. 1. – М.: Наука, 1976. – 296 с.
22. **Филатов В. П.** Научное познание как деятельность / Филатов В. П. – М.: Мысль, 1989. – 211 с.
23. **Хайдеггер М.** Введение в правоведение в сфере частного права / Хайдеггер М. – М.: Наука, 1998. – 276 с.
24. **Пископпель А. А.** Методологические проблемы науки / Пископпель А. А. – М.: Статус. 1997. – 196 с.
25. **Хайдеггер М.** Введение в правоведение в сфере частного права / Хайдеггер М. – М.: Мысль, 1998. – 256 с.
26. **Швирев В. С.** Наука и её статус / Швирев В. С. – М.: Наука, 1999. – 176 с.
27. **Черданцев А. Ф.** Понятие и функции юридической науки / Черданцев А. Ф. – М.: Наука, 179 с.
28. **Сырых В. Н.** Методология современного правоведения / Сырых В. Н. – М.: Независимая фирма “Класс”, 1978. – 300 с.

Анотація

Розглянуто розуміння методології у сучасному правознавстві. Зазначається, що її особливістю є перехід від моністичної сукупності прийомів дослідження до філософсько-методологічного плюралізму.

Annotation

The article deals with the methodological situation in modern jurisprudence. It is stressed that its main feature is the conversion from the monistic totality of the researching methods of the philosophical-methodological pluralism.